

FTAXP 13.25.00
ӘОЖ 372.5

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-1-71-80>

ЖАУҚАСЫН Ә.,*¹

докторант.

*e-mail: zhauqasyn01@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-0524-5731

АХМЕТОВА А.И.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: aig.31@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9292-5515

МУКАЖАНОВА Р.А.,¹

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: mrysty@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5067-0887

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университет,

Алматы қ., Қазақстан

5–6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ДАМУЫН ОЛАРДЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫНЫҢ ӨЛШЕМІ РЕТІНДЕ ДИАГНОСТИКАЛАУ БОЙЫНША ТӘРБИЕШІЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Мақала 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау саласындағы тәрбиешілердің құзыреттерін зерттеуге арналған, олардың әл-ауқатының негізгі өлшемі ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуын олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде бақылаудағы тәрбиешілердің рөлін талдау, сондай-ақ сөйлеу дамуындағы ауытқуларды уақытылы анықтау және педагогикалық стратегияларды түзету үшін олардың құзыреттерінің маңыздылығы. Зерттеу міндеті: 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын тиімді диагностикалаудың олардың әл-ауқатының қлшемі ретіндегі әсерін теориялық талдау. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы мектеп жасына дейінгі балалардың әл-ауқатына сөйлеу дамуының әсерін талдау болып табылады, бұл олардың әлеуметтік ортаға бейімделу механизмдерін түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеудің практикалық маңыздылығы 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттіліктерін олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде зерттеу сапасын жақсарту мүмкіндігімен байланысты.

Тірек сөздер: тілді дамыту, диагностика, диагностикалық құзыреттілік, мектеп жасына дейінгі балалар, әл-қуат.

Кіріспе

Бұл тақырыпты зерттеудің өзектілігі 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде диагностикалаудағы тәрбиешілердің құзыреттерін зерттеу қажеттілігімен негізделген. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту мәселелері бойынша ғылыми жарияланымдардың өсуіне қарамастан, балалардың сөйлеу дамуын олардың әл-ауқатына байланысты зерттеулердің тапшылығы байқалып отыр. Шетелдік ғылымда балалардың балабақшалардағы әл-ауқатын зерттеуге бағытталған бағыт ерекше орын алады, алайда алынған нәтижелер әлі күнге дейін отандық психологияда кеңінен танылмаған.

Зерттеудің мақсаты – 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттерін олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде зерттеу. Зерттеудің міндеттері: тәрбиешілердің құзыреттіліктерін қалыптастырудың әдіснамалық тәсілдерін талдау, олардың әл-ауқат өлшемі ретінде сөйлеу дамуын бақылаудағы рөлін анықтау, сондай-ақ тиімді диагностиканың ауытқуларды уақытылы анықтауға және педагогикалық стратегияларды түзетуге әсерін талдау. Мақала 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын олардың әл-ауқатының көрсеткіші ретінде диагностикалауда тәрбиешілердің құзыреттіліктерінің маңыздылығын түсінуді кеңейтуге бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Теориялық әдістер: зерттелетін мәселе бойынша педагогикалық, психологиялық және ғылыми-методологиялық әдебиетті талдау; зерттеу нәтижелерін теориялық қорыту.

Батыс теориялық диагностика үлгілері арасында келесі тәсілдерді атап өтуге болады: Ф.Б. Скиннердің моделі [1, 364 б.] (бихевиористік тәсіл), Ж. Пиаженің моделі [2, 192 б.] (когнитивтік тәсіл), Л.С. Выготскийдің моделі [3, 352 б.] (әлеуметтік-мәдени тәсіл), Э.Х. Лингердің моделі [4, 289 б.] (даму диагностикасы), Дж.А. Купердің моделі [5, 278 б.] (бақылау арқылы диагностика).

5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттіліктерін зерттеу мәселесі бірнеше ресейлік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Олардың қатарына Л.С. Выготский [6, 352 б.] (қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің сөйлеу мен ойлаудың дамуына әсері), А.Н. Леонтьев [7, 280 б.] (баланың дамуы мен диагностика әдістеріндегі сөйлеудің рөлі), Ю.К. Бабанский [8, 192 б.] (педагогикалық диагностиканың сөйлеу және когнитивтік дағдыларды бағалаудағы маңызы), Н.Н. Подьяков [9, 144 б.] (тілдік дамуды диагностикалау әдістері), Т.В. Селиванова [10, 128 б.] (диагностиканың ауытқуларды уақытылы анықтаудағы маңызы), И.А. Зимняя [11, 384 б.] (педагогтардың тілдік даму диагностикасы бойынша құзыреттілігі) және А.В. Петрова [12, 192 б.] (тәрбиешілердің сөйлеу бұзылыстарын түзетудегі рөлі) кіреді.

Аталған зерттеулер Қазақстандағы мектепке дейінгі балалардың сөйлеу дамуын диагностикалау мен түзету сапасын арттыруға бағытталған тәрбиешілерге арналған практикалық ұсынымдарды әзірлеуге негіз болады.

Негізгі ережелер

Педагогикалық диагностика термині алғаш рет 1968 ж. неміс ғалымы Каргхайнц Ингенкамп ұсынған [13, 283 б.]. Ол педагогикалық диагностика психологиялық диагностиканың әдістерінен алынған, бірақ өз әдістерімен ерекшеленеді. Бұл ғылым педагогтың кәсіби қызметінде маңызды рөл атқарады, себебі ол оқу процесінің барлық кезеңдерінде қолданылып, педагогтың жұмысын тиімді етеді.

Педагогикалық диагностика міндеттері:

- 1) жеке тұлғаға бағытталған тәсілді іске асыру;
- 2) педагогтың кәсіби диагностикасының нәтижелерін дұрыс анықтау;
- 3) педагогикалық қателерді азайту;
- 4) қосымша білім алуға жеке тұлғаның алғышарттарын белгілеу;
- 5) баланың өзін-өзі дамыту үшін тиімді жағдайларды анықтау.

Педагогикалық диагностиканың (Н.К. Голубев [14, 160 б.] және Б.П. Битинас [15, 200 б.], Н.И. Гуткина [16, 128 б.] бойынша) кері байланыс қызметтері (өз әрекеттерін бақылай алмай, педагог тұлғаны қалыптастыру процесін басқара алмайды): бағалау, тәрбиелік, коммуникативтік, конструктивтік, болжамдық.

Педагогикалық диагностиканың негізгі принциптері: кешенділік, үздіксіздік, объективтілік, тұтастық, педагогикалық құбылыстарды зерттеудің серпінділігі. Диагностика үш деңгейде жүзеге асады: компоненттік, құрылымдық және жүйелік.

Педагогикалық диагностика кезеңдері: нысан, мақсат және міндеттерді анықтау, диагностиканы жоспарлау, құралдарды таңдау, ақпарат жинау, нәтижелерді талдау және жүйелеу, синтез жасау, дамыту перспективаларын болжау.

Педагогикалық диагнозды негіздеу мен бағалау – педагогтың жұмысын жақсартуға, оның кәсіби деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Нәтижелер және талқылау

Педагогикалық диагностика деңгейлері: 1 деңгей – компоненттік диагностика; 2 деңгей – құрылымдық диагностика; 3 деңгей – жүйелік диагностика. Ол педагогикалық үдерістің жекелеген жақтарын тұтас жүйелік құбылыс ретінде анықтауға, сондай-ақ осы үдерістің дамуына мүмкіндік береді. Диагностиканың бұл деңгейі ең аяқталған деңгей болып саналады.

Е.К. Тарасовтың айтуынша, диагностика – бұл ғылыми білім мен нақты құбылыстарды танудың аралық түрі. Диагностикалық процестің нәтижелері нысанның қалыпты күйінен ауытқуларды алдын алу, жою, қалпына келтіру және оның қызметін ұзарту үшін қолданылады. Диагностикалық ақпарат бастапқы мәліметтермен толықтырылады, оған тексеру нәтижелері, белгілер және жалпы білім кіреді.

Диагностика теориясы мен практикасы диагноз қоюды қамтиды. Біріншісі – диагнозды теориялық тұрғыдан анықтау, екіншісі – практикалық диагностика, ол нақты жағдайларды бағалауға бағытталған. Диагноз екі мағынада қолданылады: ақауларды анықтап, түзету үшін педагогикалық шешімдер қабылдау және нысанның жалпы жай-күйін толық тексеру.

Педагогикалық диагностикалаудың ерекшелігі – нысанды қайта құру тұрғысынан зерттеу болып табылады. Әдебиетті талдау негізінде педагогикалық шындықты диагностикалық тексеру педагог қызметінің тұтас құрылымының құрамдас бөлігі болып табылады және осы шындықты өзгертетін «құралды» анықтау үшін қызмет етеді. Педагогикалық диагностикалау процесінің күрделілігі, оны бірқатар кезеңдерге бөлуді талап етеді. Өзара байланысты диагностикалық кезеңдердің жиынтығы әдістің мазмұнын, ал олардың байланыс тәсілі – құрылымын құрайды.

Біздің зерттеуіміздің мақсаты – тәрбиешілердің мектеп жасына дейінгі балалардың тілдік дамуын олардың әл-ауқатының өлшемі ретінде педагогикалық диагностикалауға құзыреттерін зерттелу жағдайын анықтау болып табылады, балалардың тілдік дамуын диагностикалаудың тарихи тамырларын ашу, қазіргі кезеңдегі мектеп жасына дейінгі балалардың тілдік даму табиғатын олардың әл-ауқатының көрсеткіші ретінде педагогикалық диагностикасының мазмұнын талдау болып табылады.

Педагогикалық диагностика тәрбиешінің кәсіби-педагогикалық қызметінің ерекше түрі ретінде (В.Г. Максимов, В.М. Минияров, М.И. Шилова және т.б.), кәсіби-педагогикалық қызметті жетілдіру және педагогикалық құзыреттіліктің өсуі шарты ретінде (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, И.П. Раченко, Т.И. Шамова және т.б.) және білім беру мекемелерінің инновациялық қызметін жетілдіру құралы ретінде (А.В. Мосина, А.П. Тряпицына және т.б.) қарастырылады.

Соңғы жылдардағы зерттеулердегі талдау мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі тәрбиешілердің диагностикалық құзыреттерін қалыптастыруға назар аударудың күшеюін дәлелдейді.

Балабақшалардағы педагогикалық үдерісті бақылау және талдау мектепке дейінгі жастағы балалардың тілдік даму ерекшеліктерін анықтау кезінде тәрбиешілердің елеулі қиындықтарға тап болатынын көрсетеді. Бұл қиындықтар, әсіресе, баланың тілдік дамуын зерттеу әдістемесін дұрыс таңдауда және зерттеу жоспарын құруда байқалады. Көбінесе, бұл үдеріс интуитивті түрде жүзеге асырылады, ал зерттеулерде баланың сөйлеуінің белгілі бір аспектілері ескерілмейді. Нәтижесінде, балалардың жас ерекшеліктері мен жеке сөйлеу қабілеттерін ескермей, даму бағдарламалары құрылады.

Тілдік даму мен баланың жалпы жағдайы арасындағы байланыс өте маңызды. Диагностика тек баланың тілдік даму деңгейін ғана емес, сонымен бірге оның жалпы психоэмоционалдық және әлеуметтік жағдайын да көрсетеді. Бала тілінің даму деңгейі оның коммуникативтік дағдыларын, әлеуметтік ортада өзін қалай сезінетінін және эмоционалдық жағдайын айқындайды. Осылайша, тілдік даму баланың психоәлеуметтік әл-ауқатының көрсеткіші болып табылады.

Баланың тілдік дамуын диагностикалау арқылы оның жалпы психологиялық, әлеуметтік және эмоционалдық жағдайын да анықтауға болады. Мысалы, тілдегі қиындықтар баланың өзін-өзі бағалауын, қоршаған ортаға деген қарым-қатынасын және әлеуметтік өзара әрекеттесуін көрсетеді. Тәрбиешілер үшін бұл өте маңызды, өйткені балалардың тілдік дамуындағы ауытқулар олардың жеке ерекшеліктері мен әлеуметтік бейімделу деңгейіне тікелей әсер етеді.

Сондықтан баланың тілдік даму диагностикасы тек оның сөздік қорын немесе грамматикалық дағдыларын ғана емес, сонымен қатар оның жалпы психоэмоционалдық және әлеуметтік жағдайын бағалауды көздейді. Бұл тәсіл балаға қатысты барлық мәселелерді кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оның жалпы әл-ауқатын жақсартуға бағытталған тиісті педагогикалық шешімдер қабылдауға ықпал етеді.

Осы мәселенің көптеген аспектілерінің жеткілікті әзірленуіне қарамастан, психологиялық-педагогикалық әдебиетті талдау тәрбиешілердің мектепке дейінгі балалардың тілдік дамуын олардың жалпы әл-ауқатының өлшемін ретінде педагогикалық диагностикалауды жүзеге асыруға құзыреттерін қалыптастыру проблемасы қазіргі уақытқа дейін арнайы зерттеу нысаны

болып табылмайтынын көрсетті, алайда өзінің күрделілігі мен маңыздылығына байланысты ол терең арнайы зерттеуді талап етеді.

Балалардың сөйлеу дамуын диагностикалау саласындағы тәрбиешілердің құзыреттілігі олардың әлеуметтенудегі және жалпы әл-ауқатының жақсаруына тікелей әсер етеді. Тәрбиешілер баланың сөйлеу дамуындағы ауытқуларды байқай алатын алғашқы диагностар. Сөйлеу бұзылыстарын уақытылы диагностикалау болашақта күрделі проблемаларды болдырмауға және балаларды жеке ерекшеліктерінде қолдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, тәрбиеші баланың өз ойларын, эмоциялары мен тілектерін білдіру және басқалармен қарым-қатынас жасау үшін сөйлеуді қалай қолданатынын байқай алады. Осы бақылауларға сүйене отырып, мұғалім баланың үйлесімді дамуы үшін максималды жағдайларды қамтамасыз ету үшін оның жеке даму жоспарын құра алады.

5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттілігінің негізгі аспектілерін көрсететін 1-кестені қарастырыңыз.

Кесте 1 – 5–6 жастағы балалардың тілдік дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілер құзыретінің негізгі аспектілері олардың жалпы әл-ауқатының көрсеткіші ретінде

№	Негізгі аспект	Сипаттамасы	Авторлар
1	Сөйлеу дамуының жас нормаларын білу	Тәрбиеші фонетикалық, лексикалық және грамматикалық даму ерекшеліктерін қоса алғанда, 5-6 жастағы балалардың сөйлеу дамуының жас нормалары туралы түсінікке ие болуы керек.	Л.С. Выготский, Н.К. Керимкулова, И.А. Зимняя
2	Диагностика жүргізу дағдылары	Диагностиканың әртүрлі әдістерін қолдану мүмкіндігі: бақылаулар, әңгімелер, ойындар, тесттер, баланың сөйлеу дамуының деңгейін анықтауға мүмкіндік беретін тапсырмалар.	Н.И. Гуткина, Ю.К. Бабанский, Т.В. Селиванова
3	Диагностика нәтижелерін талдау мүмкіндігі	Диагностика негізінде мұғалім баламен түзету жұмыстары үшін ұсыныстар жасап, қосымша сабақтар ұйымдастыруы керек.	Н.Н. Поддьяков, А.В. Петрова
4	Түзету жұмыстарын жоспарлау және ұйымдастыру қабілеті	Диагностика негізінде мұғалім баламен түзету жұмыстары үшін ұсыныстар жасап, қосымша сабақтар ұйымдастыруы керек.	Н.Н. Поддьяков, А.В. Петрова
5	Эмпатия және қолдау	Диагностиканың ғана емес, баланың және оның ата-анасының қолдауының, одан әрі жұмыс істеу үшін ақпарат пен ұсыныстар берудің маңыздылығы.	Л.С. Выготский, И.А. Зимняя, А.В. Петрова
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Бұл кесте тіл дамуын диагностикалау контекстіндегі тәрбиешілер құзыретінің негізгі аспектілерін көрсетеді, сондай-ақ педагогикалық және психологиялық ғылымдағы әл-ауқат өлшемі ретінде сөйлеу дамуын диагностикалау бойынша тәрбиешілердің құзыреттерін дамытуға ықпал еткен авторларды көрсетеді.

Балалардың әл-ауқатының критерийі ретінде сөйлеуінің дамуын диагностикалау педагогикалық практикада маңызды рөл атқарады. Батыс педагогикасы мен психологиясындағы әртүрлі теориялық модельдер сөйлеу дамуының баланың жалпы әл-ауқатымен байланысын бағалаудың әртүрлі тәсілдерін ұсынады.

Ф.Б. Скиннер сөйлеудің дамуы сөздерді дұрыс қолданғаны үшін ынталандыру сияқты сыртқы ынталандыруларға реакциялар арқылы жүреді деп тұжырымдады. Диагностика аясында баланың реакциясы сыртқы факторлардың әсерінен қалай өзгеретінін байқау маңызды, бұл оның дамуы мен әл-ауқатын бағалауға көмектеседі.

Дж. Пиаже сөйлеу дамуын танымдық процестермен байланыстырды. Диагностика баланың когнитивті дамуының қай кезеңінде екенін және оның тілдік проблемаларды шешу үшін қаншалықты тиімді қолданатынын ескеруі керек, бұл оның әл-ауқатының көрсеткіші болып табылады.

Л.С. Выготский сөйлеуді дамыту үшін әлеуметтік ортаның маңыздылығын атап өтті. Диагностика баланың әлеуметтік бейімделуіне және эмоционалды жағдайына байланысты қарым-қатынас жасау үшін тілді қаншалықты жақсы қолданатынын бағалауы керек.

Эмиль Х. Клиггер сөйлеудің дамуы зейін мен есте сақтау сияқты басқа психикалық функциялармен байланысты дамып келе жатқан диагностикалық модельді ұсынды. Сөйлеу дамуының басқа когнитивті функциялармен қалай синхрондалғанын бағалау ауытқуларды анықтауға және баланың әл-ауқатын қолдауға көмектеседі.

Джон Уоррингтон қарым-қатынас дағдыларына назар аударды, оларды сөйлеу дамуының маңызды көрсеткіштері деп санады. Диагностика баланың эмоционалды әл-ауқаты мен әлеуметтік бейімделуіне тікелей байланысты ойларды білдіру үшін және өзара әрекеттесу барысында тілді қалай қолданатынын бағалауы керек.

Джон Купер баланың күнделікті сөйлеу әрекеттерін бағалауға мүмкіндік беретін бақылау арқылы диагностиканы ұсынды. Бұл сөйлеу дағдыларының деңгейін түсіріп қана қоймай, түзетуді қажет ететін мәселелерді анықтауға көмектеседі, бұл баланың әл-ауқатына да әсер етеді.

Осылайша, әртүрлі теориялық модельдерге негізделген сөйлеу дамуының диагностикасы сөйлеу дағдыларының деңгейін анықтауға ғана емес, сонымен қатар баланың әлеуметтік бейімделуін, когнитивті және эмоционалды дамуын қоса алғанда, жалпы әл-ауқат деңгейін бағалауға көмектеседі.

2-кестеде 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының өлшемі ретінде сөйлеу дамуымен байланысты көрсеткіштер, диагностикалық әдістер және авторлар көрсетілген.

Кесте 2 – 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының өлшемі және диагностикалық әдістері ретінде сөйлеуді дамыту

№	Сипаттама	Диагностикалық әдістер	Тәрбиешінің диагностикалық құзыреттілігінің көрсеткіштері	Авторлар
1	5–6 жастағы баланың әл-ауқатының өлшемі ретінде сөйлеуді дамыту	Бақылаулар, әңгімелер, ауызша сөйлеуді талдау, сөйлеуді қабылдау және түсіну тесттері, ойындар	Сөйлеу дамуындағы ауытқуларды анықтау үшін бақылауларды қолдана білу; диагностика нәтижесін түсіндіру қабілеті	Скиннер, Пиаже, Выготский, Лингер, Уоррингтон, Купер
2	Сөйлеуді дамыту негізінде 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының көрсеткіштері	Фразалық сөйлеуді талдау, грамматиканы қолдану деңгейі, лексикалық қор	Дамудың әртүрлі кезеңдерінде сөйлеуді меңгеру деңгейін диагностикалау мүмкіндігі; коммуникативтік проблемаларды анықтау	Пиаже, Выготский, Уоррингтон
3	Сөйлеуді дамытуға негізделген 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының деңгейі	Сөйлеу белсенділігін зерттеу (әңгімелер жазу, ойындар, мәтінді түсіну тапсырмалары) баланың сөйлеуді мәселелерді шешу, басқалармен қарым-қатынас жасау және эмоцияларды білдіру үшін қолдану қабілетін бағалау	Баланың тапсырмаларды шешу, басқалармен қарым-қатынас жасау және эмоцияларды білдіру үшін сөйлеуді қолдану қабілетін бағалау	Лингер, Купер, Скиннер
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.				

5–6 жастағы баланың әл-ауқатының критерийі ретінде сөйлеуді дамыту баланың әл-ауқатымен тікелей байланысты сөйлеу дамуының жалпы деңгейін бағалауды қамтиды. Сөйлеуді дамыту негізінде 5–6 жастағы баланың әл-ауқатының көрсеткіштері – сөйлеуді қабылдау деңгейі, грамматикалық құрылымдар мен лексикалық қорларды қолдану. Тәрбиеші баланың қаншалықты үйлесімді дамып жатқанын түсіну үшін осы көрсеткіштерді түсіндіре білуі керек.

Сөйлеуді дамытуға негізделген 5–6 жастағы баланың әл-ауқат деңгейлері сөйлеуді дамытудың әртүрлі деңгейлерімен байланысты, негізгі деңгейден (жеке сөздерді айту қабілеті) күрделі құрылымдарға дейін (мысалы, есептерді шешу үшін сөйлеуді қолдану қабілеті). Тәрбиеші баланың қандай даму деңгейінде екенін бағалай білуі керек және қажет болған жағдайда оның сөйлеуін тиісті әдістердің көмегімен түзете білуі керек.

3-кестеде ата-ананың авторитарлық стилі мен отбасындағы зорлық-зомбылық балалардың сөйлеу дамуына қалай әсер ететіні туралы жүйелі көзқарас берілген.

Кесте 3 – Ата-ананың авторитарлық стилі мен отбасындағы зорлық-зомбылық балалардың сөйлеу дамуына әсер етуінің жүйелі көзқарасы

№	Фактор	Сөйлеудің дамуына әсері	Мысалдар мен зерттеулер
Авторитарлық тәрбие стилі			
1	Өзіне деген сенімділіктің төмендеуі	Балалар өзін-өзі бағалаудың төмендігін және өз қабілеттеріне деген сенімділіктің жоқтығын сезінеді, бұл олардың өзін-өзі көрсету және қарым-қатынастан аулақ болу қабілетіне әсер етеді.	“The Power of Parents: A Critical Review of the Role of Parent Involvement in Child Development” кітабында ата-ананың қатаң шарттары баланың бастамасын және оның белсенді ауызша қарым-қатынас жасау қабілетін қалай шектейтіні талқыланады.
2	Қорқыныш пен оқшаулану	Бала қарым-қатынастан және өз ойын білдіруден аулақ бола алады, бұл оның сөйлеу дамуына әсер етеді.	“Parenting Styles and Child Development: A Meta-Analytic Review” (Baumrind, 1991) зерттеуі авторитарлық бақылауда тәрбиеленген балалардың ауызша қарым-қатынас пен әлеуметтік бейімделу көрсеткіштері төмен екенін көрсетеді.
3	Когнитивті даму мәселелері	Отбасында жеткілікті қолдаудың болмауы күрделі ойлау және сөйлеу құрылымдарын қалыптастыруды қиындатады. Бұл мәселелерді шешу үшін сөйлеуді қолдану қабілетіне әсер етеді.	
Отбасындағы зорлық-зомбылық			
1	Сөйлеуді дамытудың кешігуі	Зорлық-зомбылықтан аман қалған балалар созылмалы стресс пен эмоционалды күйзеліске байланысты сөйлеудің дамуында кешігулерге ұшырауы мүмкін.	“Domestic Violence and Child Development” (Jaffe et al., 2002) мақаласында отбасындағы зорлық-зомбылыққа куә болған балалар сөйлеудің кешігуіне және сөйлеу бұзылыстарының дамуына тап болуы мүмкін деп сипатталған.
2	Травматикалық тәжірибелер мен мінез-құлық	Тұрақты стресс пен қорқыныш эмоционалды оқшаулануға және қарым-қатынас дағдыларын дамытудағы қиындықтарға әкеледі.	“Children and Domestic Violence: A Research Overview” (Hughes, 2004) зерттеуі зорлық-зомбылықтан аман қалған балалардың қарым-қатынастан аулақ болуы мүмкін екенін көрсетеді, бұл сөйлеу және вербалды емес қарым-қатынас проблемаларына, сондай-ақ сөздерді айту мен сөз тіркестерін құрудағы қиындықтарға әкеледі.
3	Эмоцияны білдіру проблемалары	Отбасындағы зорлық-зомбылық эмоциялық алшақтыққа әкелуі мүмкін, бұл өз сезімдерін білдіруді және сөйлеуді дамытуды қиындатады. Балалық шақта алған эмоционалдық жарақаттар сыртқы бағалауларға деген сенімділік пен қорқыныштың болмауына байланысты ұзақ мерзімді сөйлеу бұзылыстарына әкелуі мүмкін.	Балалық шақта алған эмоционалдық жарақаттар сыртқы бағалауларға деген сенімділік пен қорқыныштың болмауына байланысты ұзақ мерзімді сөйлеу бұзылыстарына әкелуі мүмкін.
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Отбасындағы зорлық-зомбылыққа ұшыраған немесе қатаң авторитарлық тәрбие жағдайында өскен балада сөйлеу тілінің баяулауы, сөйлем құрауда қиындықтар туындап және жаңа жағдайларда үндемеуге бейімділік байқалуы мүмкін. Сондай-ақ, мұндай балалар қатарластарымен және ересектермен қарым-қатынас құрғанда қиындықтарға тап болады. “The Effects of Domestic Violence on Children’s Cognitive Development” (Cohen et al., 2004) зерттеуінде отбасындағы зорлық-зомбылықтың балалардың сөйлеу дамуына әсері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларда сөйлеу дамуының кідірісі 2–3 есе жиі кездеседі және олардың когнитивтік даму көрсеткіштері төмен болады. Бұл тұжырым медицина және психология-педагогика саласындағы бірқатар ғылыми бақылаулармен расталған.

Авторитарлық тәрбиелеу стилі мен отбасындағы зорлық-зомбылық баланың сөйлеу қабілетінің дамуына кері әсерін тигізуі мүмкін, ал бұл оның жалпы әл-ауқатының маңызды көрсеткіші болып табылады. Мұндай жағдайлардан туындайтын сөйлеу мәселелері тереңірек эмоционалдық және әлеуметтік қиындықтардың белгісі болуы мүмкін, сондықтан олар мамандардың араласуы мен түзетуін қажет етеді. Баланың үйлесімді дамуын қамтамасыз ету үшін оның өзін қауіпсіз сезінетін, сөйлеу және эмоциялық тұрғыдан еркін дамуға мүмкіндік беретін, қолдау көрсететін отбасылық ортаны қалыптастыру маңызды.

Мектепке дейінгі жастағы баланың әл-ауқатын диагностикалау барысында тәрбиеші балабақшада балалардың сөйлеу тіліндегі кемшілігін анықтауға негізделген түрлі әдістер мен тәсілдерді қолдана алады. Бұл диагностика тек тілдік бұзылыстарды ғана емес, сонымен қатар баланың жалпы жағдайын бағалауға бағытталуы қажет. Себебі сөйлеу проблемалары тек физиологиялық ауытқулардың салдары ғана емес, сондай-ақ отбасындағы қолайсыз жағдайлардың, мысалы, зорлық-зомбылық немесе тым қатаң тәрбиенің нәтижесі болуы мүмкін.

Сөйлеу кідірісі арқылы әл-ауқатты диагностикалау әдістері:

1. Сөйлеу кезіндегі мінез-құлқын бақылау. Баланың топтың ішінде оның вербалды белсенділік деңгейін мұқият қадағалау маңызды. Егер бала қарым-қатынастан қашпақтаса, жаңа жағдайларда жиі үнсіз қалса немесе сөйлем құрауда қиындықтарға тап болса, бұл сөйлеу кідірісінің бар екенін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, баланың басқа балалармен және ересектермен өзара әрекеттесу жиілігі мен сапасына, оның эмпатия деңгейіне, сұрақтарды түсініп, жауап бере алу қабілетіне назар аудару қажет.

2. Стандартталған диагностикалық әдістер. Балалардың сөйлеу дамуын бағалау үшін Френкель немесе Мюллер әдістемелері сияқты әдістерді қолдану. Бұл әдістер баланың сөйлеу дағдысының қай деңгейде екенін анықтауға және оның дамуында кешігулер немесе ауытқулар бар-жоғын бағалауға мүмкіндік береді. Баланың үй жағдайындағы сөйлеу дамуы, сондай-ақ отбасында туындауы мүмкін эмоциялық және әлеуметтік мәселелер туралы ата-аналардан ақпарат алу маңызды.

3. Ойын арқылы диагностика. Ойын – баланың сөйлеу дағдысын диагностикалаудың маңызды құралы, себебі ойын барысында бала өз эмоциялары мен ойларын еркін жеткізе алады. Тәрбиеші қиялдағы жағдайларды бейнелейтін ойындарды, диалогтарды және әңгімелерді (ертегі терапиясы әдістерін) қолданып, баланың сөйлем құрау қабілетін және қарым-қатынас жасау еркіндігін бағалай алады.

4. Әлеуметтік бейімделу деңгейін бағалау. Сөйлеу дамуы баланың әлеуметтік бейімделуімен тығыз байланысты, ал сөйлеу қабілетінің кешеуілдеуі бар балалар көбінесе құрдастарымен қарым-қатынаста қиындықтарға тап болады. Сондықтан баланың ұжымдағы өзін-өзі ұстауын, ортақ ойындарға қалай қатысатынын және басқа балалармен қалай әрекеттесетінін бақылау маңызды.

Тәрбиешілерге арналған ұсынымдар:

- ♦ қауіпсіз және қолдаушы орта қалыптастыру;
- ♦ ата-аналармен жұмыс. Отбасылық жағдайды бағалау, ата-аналармен баланың сөйлеу дамуын үй жағдайында қалай қолдау керектігін талқылау, сондай-ақ отбасында қолайлы атмосфера қалыптастырудың маңыздылығы туралы ақпарат беру;
- ♦ отбасындағы зорлық-зомбылық немесе ата-аналардың шамадан тыс қатаңдығы анықталған жағдайда, тәрбиеші психологқа немесе отбасылық қатынастар жөніндегі маманға жүгінуге кеңес бере алады;

- ♦ балаға жеке көзқарас қалыптастыру. Тәрбиеші сөйлеуді дамытуға бағытталған қосымша сабақтарды ұйымдастыра алады: сөйлеу жаттығуларына негізделген ойындар, бейнелі карточкаларды пайдалану, ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар;

- ♦ логопедтік немесе педагог-психологиялық түзету сабақтарын енгізу бойынша ұсынымдар әзірлеу;

- ♦ психоэмоционалдық қолдау. Тәрбиеші балаға психологиялық қолдау көрсетіп, эмоционалдық қиындықтарды жеңуге үйретіп, өзіне деген сенімділікті арттыратын сабақтарды ұсынуы тиіс;

- ♦ педагогтар және мамандармен өзара әрекеттесу. Баланың сөйлеу дамуында айтарлықтай ауытқулар анықталған жағдайда мамандарды уақытылы тарту маңызды. Балабақшадағы басқа педагогтар және мамандармен тұрақты түрде өзара әрекеттесу балаға кешенді қолдау көрсету және педагогикалық тәсілдерді түзету стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі балалардың әл-ауқатын сөйлеу дағдысын талдау арқылы диагностикалау кешенді тәсілді қажет етеді, оған бақылау, диагностикалық әдістерді қолдану және ата-аналармен жұмыс жасау кіреді. Ол бақылауды, диагностикалық әдістерді қолдануды және ата-аналармен жұмысты қамтиды. Отбасындағы қолайсыз жағдайлар, мысалы, авторитарлық тәрбие стилі мен зорлық-зомбылық, баланың дамуы мен амандығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Тәрбиеші бұл мәселелерді анықтауға көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар педагогикалық жұмысты түзету және балаға эмоционалдық қолдау көрсету үшін тиісті мамандарды уақытылы тартуы маңызды. Сөйлеу дамуын диагностикалау баланың амандығының деңгейін анықтаудың және оны дұрыс дамытуға жағдай жасаудың маңызды құралы бола алады.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Зерттеу «Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті» ММ гранттық қаржыландыру аясында IRN AP19679368 «Білім беруді цифрландыру жағдайында өскелең ұрпақтың психологиялық денсаулығын сақтаудың инновациялық технологиясы ретінде ертегі терапиясындағы интегративті тәсіл» тақырыбындағы жобаға дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Скиннер Б.Ф. Поведение организмов: Экспериментальный анализ. – М.: Оперант, 2016. – 364 с.
- 2 Пиаже Ж. Психология интеллекта. – СПб.: Питер, 2003. – 192 с.
- 3 Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
- 4 Лингер Э.Х. Диагностика развития: Теория и практика. – Нью-Йорк: Academic Press, 1973. – 289 с.
- 5 Купер Дж.А. Диагностика через наблюдение: руководство для практиков. – Бостон: Houghton Mifflin, 1992. — 278 с.
- 6 Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
- 7 Леонтьев А.Н. Развитие памяти: Экспериментальное исследование высших психологических функций. – М.; Л.: Учпедгиз, 1931. – 280 с.
- 8 Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
- 9 Поддяков Н.Н. Исследовательское поведение детей. – М.: Педагогика, 1977. – 144 с.
- 10 Селиванова Т.В. Диагностика речевого развития детей дошкольного возраста. – М.: Владос, 2005. – 128 с.
- 11 Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2000. – 384 с.
- 12 Петрова А.В. Коррекция речевых нарушений у детей дошкольного возраста. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2007. – 192 с.
- 13 Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 238 с.
- 14 Голубев Н.К., Битинас Б.П. Введение в диагностику воспитания. – М.: Педагогика, 1989. – 160 с.

15 Битинас Б.П. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы. – Вильнюс: Мокслас, 1985. – 200 с.

16 Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе: диагностика и коррекция. – М.: Сфера, 2000. – 128 с.

REFERENCES

- 1 Skinner B.F. (2016) Povedenie organizmov: Jeksperimental'nyj analiz. M.: Operant, 364 p. (In Russian).
- 2 Piazhe Zh. (2003) Psihologija intelekta. SPb.: Piter, 192 p. (In Russian).
- 3 Vygotskij L.S. (1999) Myshlenie i rech'. M.: Labirint, 352 p. (In Russian).
- 4 Linger Je.H. (1973) Diagnostika razvitija: Teorija i praktika. – N'ju-Jork: Academic Press, 289 p. (In Russian).
- 5 Kuper Dzh.A. (1992) Diagnostika cherez nabljudenie: rukovodstvo dlja praktikov. Boston: Houghton Mifflin, 278 p. (In Russian).
- 6 Vygotskij L.S. (1999) Myshlenie i rech'. M.: Labirint, 352 p. (In Russian).
- 7 Leont'ev A.N. (1931) Razvitie pamjati: Jeksperimental'noe issledovanie vysshih psihologicheskikh funkcij. M.; L.: Uchpedgiz, 280 p. (In Russian).
- 8 Babanskij Ju.K. (1982) Optimizacija uchebno-vospitatel'nogo processa. M.: Prosveshhenie, 192 p. (In Russian).
- 9 Podd'jakov N.N. (1977) Issledovatel'skoe povedenie detej. M.: Pedagogika, 144 p. (In Russian).
- 10 Selivanova T.V. (2005) Diagnostika rechevogo razvitija detej doshkol'nogo vozrasta. M.: Vlados, 128 p. (In Russian).
- 11 Zimnjaja I.A. (2000) Pedagogicheskaja psihologija. M.: Logos, 384 p. (In Russian).
- 12 Petrova A.V. (2007) Korrekcija rechevyh narushenij u detej doshkol'nogo vozrasta. M.: Gumanitarnyj izdatel'skij centr VLADOS, 192 p. (In Russian).
- 13 Ingenkamp K. (1991) Pedagogicheskaja diagnostika / per. s nem. M.: Pedagogika, 238 p. (In Russian).
- 14 Golubev N.K., Bitinas B.P. (1989) Vvedenie v diagnostiku vospitanija. M.: Pedagogika, 160 p. (In Russian).
- 15 Bitinas B.P. (1985) Pedagogicheskaja diagnostika: sushhnost', funkcii, perspektivy. Vil'njus: Mokslas, 200 p. (In Russian).
- 16 Gutkina N.I. (2000) Psihologicheskaja gotovnost' k shkole: diagnostika i korrekcija. M.: Sfera, 128 p. (In Russian).

ЖАУКАСЫН А.,*¹

докторант.

*e-mail: zhauqasyn01@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-0524-5731

АХМЕТОВА А.И.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: aig.31@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9292-5515

МУКАЖАНОВА Р.А.,¹

к.п.н., ассоциированный профессор.

e-mail: mrysty@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5067-0887

¹Казахский национальный

университет имени Абая,

г. Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ В ДИАГНОСТИКЕ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА 5-6-ЛЕТНИХ ДЕТЕЙ КАК ПОКАЗАТЕЛЯ ИХ БЛАГОПОЛУЧИЯ

Аннотация

Статья посвящена исследованию компетенций воспитателей в области диагностики языкового развития детей 5–6 лет, рассматриваемого как ключевой критерий их благополучия. Цель исследования – анализ роли воспитателей в мониторинге речевого развития дошкольников как критерия их благополучия, а также

важность их компетенций для своевременного выявления отклонений в речевом развитии и корректировки педагогических стратегий. Задача исследования – теоретический анализ влияния эффективной диагностики языкового развития детей 5-6 лет как критерия их благополучия. Научная значимость работы заключается в анализе влияния речевого развития на благополучие детей дошкольного возраста, что позволяет понять механизмы их адаптации в социальной среде. Практическое значение исследования связано с возможностью улучшения качества исследования компетенций воспитателей по диагностике языкового развития детей 5–6 лет как критерия их благополучия.

Ключевые слова: языковое развитие, диагностика, диагностические компетенции, дошкольники, благополучие.

ZHAUKASSYN A.,*¹

doctoral student.

*e-mail: zhauqasyn01@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-0524-5731

AKHMETOVA A.I.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: aig.31@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9292-5515

MUKAZHANOVA P.A.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: mrysty@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5067-0887

¹Abai Kazakh National

Pedagogical University,

Almaty, Kazakhstan

RESEARCH COMPETENCIES OF EDUCATORS TO DIAGNOSE THE LANGUAGE DEVELOPMENT OF 5-6 YEARS OLD CHILDREN AS A MEASURE OF THEIR WELL-BEING

Abstract

This article explores the competencies of educators in diagnosing language development in children aged 5-6 years, considering it as a key indicator of their well-being. The aim of the study is to analyze the role of educators in monitoring the speech development of preschool children as a measure of their well-being, as well as the significance of their competencies in timely identifying speech disorders and adjusting pedagogical strategies. The research task is to provide a theoretical analysis of the impact of effective language development diagnostics for 5-6-year-old children as a measure of their well-being. The scientific relevance of the work lies in analyzing the impact of speech development on the well-being of preschool children, which helps in understanding their mechanisms of social adaptation. The practical significance of the study is connected to improving the quality of educators' competencies in diagnosing language development in 5-6-year-old children as an indicator of their well-being.

Key words: language development, diagnostics, diagnostic competence, preschool children, well-being.